

Άμεσες και έμμεσες επιδράσεις της ελληνικής οικονομικής πολιτικής στην επιχειρηματικότητα*

Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης**

Περίληψη

Η οικονομική πολιτική με τις άμεσες και έμμεσες επιδράσεις της είναι σε θέση να στρέψει την επιχειρηματικότητα σε μια οικονομία προς κάποιες δραστηριότητες όπως είναι και σε θέση να καθορίσει αποφασιστικά την προσφορά της. Στην παρούσα μελέτη με τη χρήση ενός ερωτηματολογίου διερευνήθηκαν επτά άμεσα ελεγχόμενες μεταβλητές από την οικονομική πολιτική όπως και τέσσερις μεταβλητές που εμμέσως επηρεάζονται από αυτή και εξετάστηκαν οι επιδράσεις τους στην προσφορά και το είδος της επιχειρηματικότητας στην Ελληνική Οικονομία. Το βασικό συμπέρασμα είναι ότι η οικονομική μας πολιτική δεν έστρεψε την επιχειρηματικότητα της χώρας μας προς την επιθυμητά παραγωγική κατεύθυνση και δεν ενίσχυσε την προσφορά της.

Εισαγωγή

Με την παρούσα μελέτη διερευνούνται ποιες οικονομικές πολι-

---

* Η έρευνα στην οποία στηρίζεται το παρόν άρθρο χρηματοδοτήθηκε από το Κέντρο Ερευνών του Πανεπιστημίου Πειραιώς (2003). Ευχαριστώ τον δρ. Ι. Σμυρλή και τους φοιτητές μου Α. Αντζουλάτο, Π. Κολλά, Δ. Κουγιουμουτζή, Κ. Πουλάκο που με βοήθησαν με άριστα αποτελέσματα στην επεξεργασία των ερωτηματολογίων και των στοιχείων. Επίσης, ευχαριστώ τον αναπληρωτή καθηγητή Μ. Ζουμπουλάκη (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας) του οποίου οι υποδείξεις βελτίωσαν το κείμενο για το περιεχόμενο του οποίου όμως παραμένω αποκλειστικά υπεύθυνος.

** Ο Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης είναι αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

τικές και σε τι έκταση έχουν επιδράσει (θετικά ή αρνητικά) όχι μόνο στην προσφορά της επιχειρηματικότητας στην χώρα μας, αλλά και στην ενίσχυση ή αποδυνάμωση του σημαντικού της ρόλου στην οικονομική ανάπτυξη. Χάριν της εμπειρικής διερεύνησης του θέματος υιοθετήθηκε η έννοια της επιχειρηματικότητας ως την διεργασία εκείνη που αντικατοπτρίζει την ίδρυση και διεύθυνση μιας επιχείρησης από ένα άτομο¹.

Η μελέτη στηρίχθηκε σε ένα ερωτηματολόγιο που απαντήθηκε (Απρίλιος - Ιούνιος 2003) από ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα 512 επιχειρηματιών που ήταν ιδιοκτήτες και διεύθυναν μικρομεσαίες επιχειρήσεις (το 70% εξ αυτών απασχολούσε από 3-10 άτομα) σε διάφορα μέρη της Ελλάδας και σε διάφορους τομείς παραγωγής². Η ηλικία των επιχειρήσεων του δείγματος είναι μικρή (το 74% έχουν ιδρυθεί το διάστημα 1980-2003) και το 81% ιδρύθηκαν από τον ίδιο τον επιχειρηματία (μόνο το 14% ήταν οικογενειακής συνέχειας) ώστε να διερευνηθούν οι επιδράσεις της σύγχρονης εποχής στην επιχειρηματικότητα των Ελλήνων.

Στο πρώτο τμήμα της ανάλυσης που ακολουθεί εξετάζονται κάποιοι άμεσοι ουσιαστικοί παράγοντες της οικονομικής πολιτικής που συνθέτουν τη συνάρτηση της επιχειρηματικότητας, όπως αυτή αναπτύχθηκε στην εργασία μου *Οικονομική Πολιτική και Επιχειρηματικότητα στην Ελληνική Οικονομία* (Καραγιάννης, 2002, κεφ. 8). Στο δεύτερο τμήμα, ερευνώνται οι επιδράσεις στην επιχειρηματικότητα κάποιων άλλων σημαντικών αλλά έμμεσων παραγόντων-μεταβλητών της οικονομικής και κοινωνικής μας πολιτικής. Στα συμπεράσματα, επισημαίνονται οι αδυναμίες της κρατικής μας πολιτικής στην ενθάρρυνση, προβολή και ενίσχυση της επιχειρηματικότητας.

I. Άμεσες επιδράσεις της ελληνικής οικονομικής πολιτικής στην επιχειρηματικότητα

Σε πρόσφατη μελέτη μου είχε εξετασθεί (βλ. Καραγιάννης, 2002, κεφ. 8) με ποιο τρόπο η άσκηση της οικονομικής μας πολιτικής έχει επηρεάσει την επιχειρηματικότητα στην χώρα μας. Είχε επικεντρωθεί η διερεύνηση αυτή σε μερικές μόνο μεταβλητές που έχουν εμφανή και σημαντική επίδραση, υπό το πρίσμα θεωρητικών και εμπειρικών μελετών που είχαν διεξάγει άλλοι ερευνητές. Οι μεταβλητές αυτές οι οποίες είναι άμεσες επίδρασης και ι-

σχύος με καθαρά οικονομική υπόσταση, αφού παρουσιασθούν εκ νέου εδώ με σύντομη θεωρητική ερμηνεία, θα εξετασθούν μέχρι ποιο βαθμό τις θεωρούν οι ίδιοι επιχειρηματίες ότι επηρέασαν άμεσα ή και επηρεάζουν ακόμη την προσπάθειά τους.

Οι σημαντικές μεταβλητές όπως είχε επισημανθεί στην προαναφερόμενη εργασία (όπ. παρ., σελ. 141-144), που συνθέτουν τη συνάρτηση επιχειρηματικότητας (E) είναι οι εξής:

$$E = f (r, G, \Pi, T, X, O, K_r)$$

όπου:

r το ύψος του επιτοκίου,

G η κρατική παρέμβαση,

\Pi η αξιοπιστία και σταθερότητα της οικονομικής πολιτικής,

T η φορολογική πολιτική,

X η πολιτική των επιδοτήσεων και κινήτρων,

O το γενικό οικονομικό κλίμα,

K_r οι κερδοσκοπικές πρακτικές.

Όπως επισημάνθηκε σε αυτή την εργασία (όπ. παρ.) εάν από αυτούς τους παράγοντες οι περισσότεροι και οι σημαντικότεροι –από την άποψη του βαθμού επίδρασης– επηρεάζουν θετικά την επιχειρηματικότητα, τότε ομιλούμε για ευνοϊκό επιχειρηματικό περιβάλλον και ευοίωνες επιχειρηματικές προσδοκίες. Αντίθετα, εάν οι παράγοντες που το επηρεάζουν αρνητικά έχουν αρκετά υψηλή ένταση επίδρασης, τότε μιλάμε για αρνητικό επιχειρηματικό περιβάλλον που απαιτεί ριζικές οικονομικές τροποποιήσεις και αναθεώρηση ή βελτίωση της οικονομικής μας πολιτικής.

Η επίδραση των μεταβλητών αυτών στην επιχειρηματικότητα έχει διαπιστωθεί ότι έχει μια δεδομένη θεωρητική κατεύθυνση³ η οποία θα ελεγχθεί εάν ισχύει και σε ποιο βαθμό στην οικονομία και στους Έλληνες επιχειρηματίες. Ας δούμε πώς αυτοί οι παράγοντες θεωρούνται από τους επιχειρηματίες μας ότι επηρέασαν την απόδοσή τους σε αυτό τον οικονομικό τους ρόλο.

1.1. Ύψος επιτοκίου

Εάν οι επενδύσεις εξαρτώνται μόνο από το κόστος του κεφαλαίου, τότε το ύψος του πραγματικού επιτοκίου (r) δανεισμού για την εκπλήρωση και ανάπτυξη των επιχειρηματικών σχεδίων, επιδρά αντιστρόφως ανάλογα στην επιχειρηματική επένδυση, δηλαδή:

$$I = f(r) \quad \text{και} \quad dl/dr < 0 \quad (1a)$$

Σχετικά με τον όγκο των πραγματοποιούμενων επενδύσεων, σε συνθήκη *ceteris paribus*, μολονότι υπάρχει η αρνητική επίδραση της φθίνουσας αποδοτικότητας του κεφαλαίου, σε γενικές γραμμές, αναμένεται η αύξησή τους να συμπορεύεται και να δείχνει ένα ευνοϊκό επιχειρηματικό κλίμα. Το αντίθετο συμβαίνει όταν υπάρχει μείωση ιδιωτικών επενδύσεων. Δηλαδή, έχουμε:

$$dE/dI > 0 \quad (1\beta)$$

Συνεπώς,

$$dE/dr < 0 \quad (1\gamma)$$

Έχει επαρκώς δικαιολογηθεί (βλ. Καραγιάννης, 2002, σελ. 144-145) ότι βάσει διαφόρων εμπειρικών διερευνήσεων δεν φαίνεται το ύψος του πραγματικού επιτοκίου να επέδρασε στην ανάληψη και επέκταση των επιχειρηματικών σχεδίων στην οικονομία μας τόσο ισχυρά, όσο η νεοκλασική θεωρία αποδέχεται. Δηλαδή, παρά το γεγονός ότι την 25ετία 1974-1996 είχαμε κατά περιόδους πολύ χαμηλό επίπεδο πραγματικού επιτοκίου, δεν φαίνεται να αυξήθηκαν οι ιδιωτικές επενδύσεις. Ρωτώντας τους επιχειρηματίες του δείγματός μας: εάν μειωθούν τα επιτόκια θα αυξήσουν τις επενδύσεις τους; οι απαντήσεις τους ήταν οι εξής: Σε ποσοστό 49% απάντησαν θετικά, σε ποσοστό 13,5% αρνητικά και ένα 37,5% δεν ξέρω. Μια τέτοια απάντηση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι επιβεβαιώνει τη θεωρητική θέση ότι ένας από τους βασικότερους παράγοντες που καθορίζει τις ιδιωτικές επενδύσεις είναι το ύψος του επιτοκίου, δηλαδή όσο μικρότερο είναι αυτό, τόσο αυξάνονται οι επενδύσεις. Στην περίπτωση των επιχειρηματιών του δείγματός μας, σε πολύ μικρό βαθμό ισχύει μια τέτοια επίδραση. Επιβεβαιώνεται, δηλαδή, η θέση του Keynes (1936, σελ. 162-164, 196-197), ότι ο παράγοντας που κυρίως καθορίζει τις επιχειρηματικές επενδύσεις είναι το γενικό οικονομικό κλίμα και η αισιόδοξη ή απαισιόδοξη στάση των επιχειρηματιών.

1.2. Βαθμός άμεσης κρατικής παρέμβασης

Η επέκταση του δημόσιου τομέα (G) και ο έντονος κρατικός παρεμβατισμός με τις διαστρεβλωτικές του επιδράσεις είναι παράγοντας που μειώνει τα περιθώρια και τις δυνατότητες της επιχειρηματικής απόδοσης και γι' αυτό μπορούμε εύλογα να υποθέσουμε ότι ισχύει η επίδραση:

$$dE/dG < 0 \quad (2a)$$

Από το άλλο μέρος όμως, οι αυξανόμενες δημόσιες δαπάνες κυρίως σε έργα υποδομής και η δημιουργία κλίματος αντιμετώπισης από τον κρατικό τομέα των σοβαρών διεθνών οικονομικών επιδράσεων, επιδρά θετικά στη διαμόρφωση ευνοϊκού επιχειρηματικού κλίματος. Δηλαδή:

$$dE/dG > 0 \quad (2β)$$

Η επίδραση της επέκτασης και λειτουργίας του δημόσιου τομέα που έχει θετικές και αρνητικές συνέπειες στην αύξηση της επιχειρηματικότητας, στην περίπτωση της χώρας μας, όπως έχει δειχθεί (Καραγιάννης, 2002, σελ. 146-147), φαίνεται ότι έχει κινηθεί προς τη δεύτερη κατεύθυνση, δηλαδή αυτή των αρνητικών συνεπειών.

Η οικονομική επέκταση του κρατικού τομέα στη χώρα μας, όπως διαφαίνεται από την αύξηση των κρατικών δαπανών, μάλλον αποδυνάμωσε την επιχειρηματικότητα⁴. Η στάση των επιχειρηματιών του δείγματός μας σε σχετικές ερωτήσεις που αφορούν την επίδραση της αύξησης των δημοσίων δαπανών στην επιχειρηματική τους δραστηριότητα, επιβεβαιώνει αυτή την επισήμανση. Σύμφωνα με τις απαντήσεις του δείγματός μας, οι επιχειρηματίες, σε ποσοστό 54% θεωρούν ότι δεν ενίσχυσαν καθόλου οι υψηλές δημόσιες δαπάνες την επιχειρηματική τους δραστηριότητα, ενώ μόνο σε ποσοστό 6% ότι την ενίσχυσαν σημαντικά. Επίσης, σε ερώτηση εάν το κράτος δαπανά τους φόρους που εισπράττει, ενισχύοντας εκτός των άλλων την επιχειρηματική δράση, οι απαντήσεις ήταν και πάλι αρνητικές. Οι επιχειρηματίες σημείωσαν σε ύψος 59% ότι δεν την ενισχύουν καθ' οιονδήποτε τρόπο, σε ποσοστό 30% ότι την ενισχύουν ελάχιστα, ενώ μόνο το 12% ότι κάπως την ενισχύουν.

Βέβαια, οι κρατικές δαπάνες (κυρίως η χρήση των φόρων), δεν κατευθύνονται το ίδιο προς όλους τους παραγωγικούς κλάδους. Το ποιος κλάδος θα «ευνοηθεί» από τις κρατικές δαπάνες, εξαρτάται από τους στόχους της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, αλλά και από την πολιτική ισχύ και δύναμη πίεσης των οργανωμένων συμφερόντων, όπως προείδε ο T. Veblen στις αρχές του προηγούμενου αιώνα (βλ. Griffin, Karayiannis, 2002). Ας δούμε σε ποιο βαθμό, οι επιχειρηματίες των διαφόρων κλάδων παραγωγής, θεώρησαν ότι «ευνοήθηκαν» ή όχι από την αύξηση των δημοσίων δαπανών και από τον τρόπο δαπάνης των φορολογικών εσόδων.

Όπως δείχνουν τα συσχετιζόμενα στοιχεία μας οι διαφορές είναι τόσο μικρές που δεν μπορούμε να εξάγουμε με ασφάλεια συμπεράσματα για το ποιος κλάδος ευνοήθηκε περισσότερο (ή λιγότερο) από τη διάθεση κρατικών κονδυλίων. Συνεπώς, οι Έλληνες επιχειρηματίες με τη «φωνή» των επιχειρηματιών του δείγματός μας, δεν θεωρούν ότι η διεύρυνση των δημοσίων δαπανών στη χώρα μας και η διάθεση των φορολογικών εσόδων, ως γενική ή και διακριτική πολιτική, διαδραμάτισαν θετικό ρόλο στην ενίσχυση της προσπάθειάς τους.

Η επέκταση του δημόσιου τομέα διαφαίνεται και από τη δημιουργία συμβουλευτικών και επιβοηθητικών φορέων διαφόρων οικονομικών δραστηριοτήτων, συμπεριλαμβανομένων και των επιχειρηματικών. Όπως όμως τόνισαν οι επιχειρηματίες του δείγματός μας, ερωτώμενοι εάν τους συμπαραστάθηκαν στη λειτουργία και ανάπτυξη της επιχείρησής τους διάφοροι κρατικοί φορείς και οργανισμοί, απάντησαν σε ποσοστό 69% ότι κάτι τέτοιο δεν έλαβε χώρα. Μόνο το 9% θεώρησε ότι κατά κάποιον τρόπο και το 3% σημαντικά ότι συμπαραστάθηκαν τέτοιοι φορείς στην προσπάθειά τους. Επομένως, η διεύρυνση του κρατικού τομέα και σε όρους ίδρυσης επιβοηθητικών φορέων και οργανισμών, δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί ότι ενίσχυσε την επιχειρηματικότητα στη χώρα μας.

1.3. Αξιοπιστία - σταθερότητα οικονομικής πολιτικής

Η μακροοικονομική σταθερότητα, όπως επισημαίνεται σε σχετική έρευνα διαφόρων χωρών (GEM, 2002, σελ. 42), θεωρείται ως ένας από τους βασικότερους παράγοντες ενθάρρυνσης της επιχειρηματικότητας. Γι' αυτό και εκτός από την αύξηση της παρέμβασης του δημοσίου τομέα υπάρχει και ο παράγοντας της συχνής μεταβολής της οικονομικής πολιτικής και ο μικρός βαθμός αξιοπιστίας που εμπνέει (Π). Αυτά είναι σημαντικά στοιχεία που επιδρούν ανασχετικά στην επιχειρηματικότητα, δηλαδή, αναμένεται η επίδραση:

$$dE/dΠ < 0 \quad (3)$$

Όπως επισημάνθηκε στη σχετική μου έρευνα, βάσει πολλών εμπειρικών σχετικών ερευνών (βλ. Καραγιάννης, 2002, σελ. 147-148), η συχνή παλινωδία και αναξιοπιστία της οικονομικής πολιτικής και των κυβερνητικών μέτρων για την αγορά, έχει προκαλέσει μια τάση κερδοσκοπικής συμπεριφοράς στους επιχειρηματίες που προτιμούν βραχυχρόνιες προσοδούχες επενδύσεις και όχι μακροχρόνια επεν-

δικές. Η επισήμανση αυτή επιβεβαιώνεται και από τις απαντήσεις των επιχειρηματιών του δείγματός μας. Στην ερώτηση, ποιους ευνοεί η συχνά μεταβαλλόμενη οικονομική μας πολιτική, οι επιχειρηματίες απάντησαν σε ποσοστό 70% ότι ευνοεί αυτούς που κινούνται βραχυχρόνια και ευκαιριακά, ενώ μόνο το 13% αυτούς που δραστηριοποιούνται καινοτομικά και με μακροχρόνια στρατηγική.

1.4. Φορολογική πολιτική

Η κρατική παρέμβαση διαμέσου της φορολογικής πολιτικής επηρεάζει έντονα την ανάληψη επιχειρηματικών έργων. Η αύξηση της φορολογίας (T) και ειδικότερα των κερδών μειώνει τη δυνατότητα (διαθέσιμα κεφάλαια) και θέληση των επιχειρηματιών για επενδύσεις. Έχει διαπιστωθεί από την εποχή του Adam Smith η σχέση:

$$dE/dT < 0 \quad (4)$$

Όπως έχει γίνει φανερό (Καραγιάννης, 2002, σελ. 148), η αύξηση των αμέσων κυρίως φόρων πλήττει την επιχειρηματικότητα με διάφορους τρόπους, όπως: μειώνοντας τις αποταμιεύσεις των επιχειρηματιών, ενισχύοντας την παραοικονομία, και αποστερώντας την οικονομία από τους νέους επίδοξους καινοτόμους επιχειρηματίες (αφού μειώνει τις επιχειρηματικές τους δυνατότητες) «προστατεύοντας» έτσι από τον ανταγωνισμό τις μεγάλες επιχειρήσεις⁵. Και οι τρεις αυτές αρνητικές συνέπειες της άμεσης υψηλής φορολογίας, κυρίως επί των νέων επιχειρήσεων, φαίνεται ότι επέδρασαν στη μείωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας στη χώρα μας. Παρατηρώντας οι επιχειρηματίες, σε ποσοστό 59%, ότι το κράτος δεν δαπανά τους φόρους ή τμήμα τους ενισχύοντας την επιχειρηματικότητα, και ωθούμενοι από μια συμπεριφορά στηριγμένη στο ατομικό τους συμφέρον, όπως η οικονομική λογική υποθέτει, αντιμετώπισαν, όπως και αναμενόταν, με κάποια συγκατάβαση την φοροδιαφυγή. Σε σχετική ερώτηση απάντησαν σε ποσοστό 56% ότι θεωρούν τη φοροδιαφυγή ως εκ μέρους τους αμυντική πράξη, σε ποσοστό 35% ως καταδικαστέα και σε ποσοστό 9% ως έξυπνη ενέργεια. Έτσι, επιβεβαιώνονται οι σχετικές επιστημάνσεις μου (βλ. Καραγιάννης, 2002, κεφ. 7) για το φαινόμενο της φοροδιαφυγής στη χώρα μας και τη φορολογική συνείδηση των πολιτών. Δηλαδή, ότι σε μεγάλο βαθμό αμφοότερες εξαρτώνται και καθορίζονται από τον τρόπο που δαπανώνται οι φόροι εκ μέρους της κρατικής αρχής.

1.5. Πολιτική επιδοτήσεων - κινήτρων

Η δασμολογική προστασία και οι επιλεκτικές επιδοτήσεις (X), κυρίως επιζητούνται από τους επιχειρηματίες και τους συνεργάτες τους, όπως από παλιά είχε επισημάνει ο Olson (1965, σελ. 22). Με την αύξηση της «προστασίας» και των επιδοτήσεων, αναμένεται η βελτίωση ή αύξηση των επιχειρήσεων με παράλληλη διεύρυνση της επιχειρηματικής προσπάθειας, μολονότι οι επιδοτήσεις οδηγούν σε διαστρεβλωτικό ανταγωνισμό και αύξηση των δημοσίων δαπανών. Δηλαδή, αναμένεται να έχουμε μια μικρή θετική επίδραση στην επιχειρηματικότητα:

$$dE/dX > 0 \quad (5)$$

Σε γενικές όμως γραμμές (βλ. Καραγιάννης, 2002, σελ. 148-149), η δασμολογική προστασία δεν φαίνεται να λειτουργήσει ως αρκετά σημαντικό και δραστικό μέτρο για την ενίσχυση της ανταγωνιστικής επιχειρηματικότητας στη χώρα μας. Επίσης, η προστασία των επιχειρήσεων από το διεθνή ανταγωνισμό αλλά και οι άμεσες επιδοτήσεις των επιχειρηματικών επενδύσεων είτε προέρχονται από το ταμείο της Ενωμένης Ευρώπης ή από τα δημόσια έσοδα της χώρας μας αποτελούν μια μορφή καταναλωτικής ή και φορολογικής επιβάρυνσης. Εκτός όμως αυτού υπάρχουν στοιχεία λειτουργίας αυτών των μέτρων που μπορούν να τονώσουν ή να διαστρεβλώσουν την πορεία της επιχειρηματικότητας σε μια οικονομία. Το δασμολογικό σύστημα της Ελλάδος ήταν προσανατολισμένο περισσότερο στην αύξηση των κερδών –διαμέσου της προστατευτικής πολιτικής– ορισμένων επιλεκτικά αποκαλούμενων στυλοβατών επιχειρήσεων της οικονομίας, παρά στην ενίσχυση ευοίωνου επιχειρηματικού κλίματος για νέους και επίδοξους επιχειρηματίες. Έτσι, μπορεί να συναχθεί ότι από την αποκαλούμενη προστατευτική πολιτική μειώθηκε καταφανώς η ευημερία των καταναλωτών και δεν ενισχύθηκε ανάλογα η ανταγωνιστική δυνατότητα της χώρας μας αλλά ούτε και (όσο θα αναμενόταν) η επιχειρηματική επιδεξιότητα των προστατευόμενων επιχειρηματιών μας. Οι θέσεις αυτές φαίνεται να επιβεβαιώνονται από τις επισημάνσεις των επιχειρήσεων του δείγματός μας.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του δείγματός μας, στην ερώτηση εάν θεωρούν οι επιχειρηματίες ότι η δασμολογική πολιτική που είχε ακολουθήσει η χώρα μας μέχρι την προηγούμενη δεκαετία, είχε ευνοήσει την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, τα αποτελέσματα είναι αρκετά διαφωτιστικά. Μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό

(8%) επιχειρηματιών πιστεύει ότι η δασμολογική πολιτική προστασίας είχε θετική απήχηση στην επιχειρηματικότητα, ενώ ένα πολύ υψηλό ποσοστό θεωρεί ότι είχε μικρό αντίκτυπο (35%) έως μηδενική επίδραση (29%).

Ας έλθουμε τώρα να εξετάσουμε εάν η δασμολογική αυτή προστασία, προσανατολίσθηκε και ευνόησε σημαντικά κάποιο κλάδο. Από τα στοιχεία μας, προκύπτει ότι, κάτι τέτοιο δε συνέβη. Δηλαδή, δεν αναγνώρισαν σε σημαντικό βαθμό οι επιχειρηματίες (εκτός αυτών που ασχολήθηκαν με τη μεταποίηση) ότι η σχετική δασμολογική πολιτική ευνόησε και ενίσχυσε σημαντικά κάποιο κλάδο παραγωγής. Συνεπώς, η μεγάλη απώλεια καταναλωτικού πλεονάσματος λόγω των δασμών, δεν φαίνεται να αντισταθμίσθηκε από τη βελτίωση της αποδοτικότητας των υπό δασμολογική προστασία κλάδων που λόγω αυτής, στο μέλλον, όπως είχαν υποστηρίξει οι Kaldor (1939), Hicks (1939) θα αυξανόταν το συνολικό προϊόν και θα επιτυγχανόταν βελτίωση της γενικής ευημερίας.

Οι παραπάνω καταστάσεις ενδεχομένως να οφείλονται στο ότι η δασμολογική προστασία κατευθύνθηκε κυρίως στην υποστήριξη των μεγάλων επιχειρήσεων της χώρας μας και όχι των μικρομεσαίων. Εάν αυτό αποτελεί μια δικαιολόγηση της αρνητικής στάσης των επιχειρηματιών του δείγματός μας έναντι της δασμολογικής πολιτικής, τότε θα πρέπει να δοθούν απαντήσεις στα κρίσιμα ερωτήματα: (α) ποιος επέλεγε και με τι στόχο τις δασμο-προστατευόμενες επιχειρήσεις; (β) μήπως μεταξύ αυτών υπήρχαν πολλές κρατικές επιχειρήσεις; (γ) γιατί τη σύγχρονη εποχή όπου οι μικρομεσαίες δυναμικές επιχειρήσεις είναι αυτές που ιλιγγιώδως εξελίσσονται αναπτυξιακά δεν έτυχαν παρόμοιας προστασίας; Υπάρχουν και αλλού τέτοιου είδους ερωτήσεις στις οποίες όμως δεν αποσκοπεί να απαντήσει η παρούσα μελέτη. Το γεγονός όμως παραμένει, ότι ένα σημαντικό τμήμα των επιχειρηματιών θεωρούν πως η δασμολογική μας προστασία δεν απέδωσε θετικά για την επιχειρηματικότητα στη χώρα μας, και επομένως, υπάρχουν βάσιμες αιτιάσεις ότι ελάττωσε δραστικά το πλεόνασμα του καταναλωτή με αρνητικό αντίκτυπο στην ευημερία του.

Ας έρθουμε τώρα να δούμε ένα άλλο σκέλος της προστατευτικής πολιτικής: τις επιδοτήσεις. Όπως έχει επισημανθεί (Καραγιάννης, 2002, σελ. 150), οι επιχειρηματικές επιδοτήσεις αποδίδουν όταν επιδοτούν τα αναμενόμενα αποτελέσματα της επιχειρηματικής ιδέας, έχουν χαμηλό γραφειοκρατικό κόστος, και δεν απαιτούν υπέρογκες εγγυήσεις περιουσιακών στοιχείων. Αλλά όπως

παρατηρήθηκε ο τρόπος όμως και ο μηχανισμός με τον οποίο κατευθύνθηκαν οι επιδοτήσεις σε επιλεγμένες δραστηριότητες θεωρείται ότι όχι μόνο δεν έχει αποδώσει τους στόχους που αναμένονταν, αλλά και έχει οδηγήσει σε μείωση των κινήτρων για παραγωγική δραστηριότητα λόγω του εύκολου πλουτισμού από τις κοινοτικές επιδοτήσεις. Τα στοιχεία της παρούσας έρευνας δυστυχώς επιβεβαιώνουν αυτό το συμπέρασμα.

Στην ερώτηση εάν πιστεύουν οι επιχειρηματίες ότι η πολιτική των κρατικών επιδοτήσεων στη χώρα μας, ευνόησε την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων τους, οι απαντήσεις τους είναι πολύ ενδιαφέρουσες. Μόνο ένα μικρό ποσοστό 11% θεωρούν ότι η πολιτική αυτή επέδρασε θετικά και σημαντικά στην ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, ενώ το 20% ότι μια τέτοια επίδραση είναι ανύπαρκτη.

Βάσει των διαφόρων αναπτυξιακών νόμων ενθάρρυνσης συγκεκριμένων παραγωγικών δραστηριοτήτων και περιοχών που υιοθετήθηκαν στη χώρα μας, θα ανέμενε κανείς να απορροφούνται και να αποδίδουν οι επιδοτήσεις που προσανατολίζονται κυρίως στην αναζωογόνηση της υπαίθρου και των ακριτικών περιοχών. Είναι επομένως εύλογη η διερεύνηση εάν κάτι τέτοιο –όπως το «βλέπουν» οι επιχειρηματίες μας– έλαβε χώρα στην οικονομία κάτω από τη σχετική κατεύθυνση της οικονομικής μας πολιτικής. Από τον πίνακα 1 που συσχετίζει την έδρα της επιχείρησης και το βαθμό που οι επιχειρηματίες αναγνωρίζουν τη θετική συμβολή των κρατικών επιχειρηματικών επιδοτήσεων, παρατηρούμε ότι: σε κάποιο βαθμό (αν και όχι σημαντικό) οι επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται σε χωριά και κωμοπόλεις όπως και στην πρωτεύουσα, αναγνωρίζουν σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι οι επιχειρηματίες που δρουν σε πόλεις και πρωτεύουσες νομών, τη θετική ενίσχυση των επιχειρήσεων από τις διάφορες κρατικές επιδοτήσεις. Με άλλα λόγια, φαίνεται ότι σε κάποιο (όχι πολύ σημαντικό) βαθμό η στρατηγική ενίσχυσης μη ανεπτυγμένων περιοχών της χώρας λειτούργησε. Η σχετική ενίσχυση που παρατηρείται από τους Αθηναίους επιχειρηματίες, μάλλον σχετίζεται με το γεγονός ότι βρισκόμενοι πλησίον των κέντρων σχετικών αποφάσεων είτε μπορεί να τις επηρεάζουν ή να τις αξιοποιούν προς το συμφέρον τους.

Οι επιδοτήσεις, εκτός από την ενίσχυση διαφόρων περιοχών μιας χώρας, στοχεύουν και στην ενδυνάμωση διαφόρων παραγωγικών κλάδων. Από τα στοιχεία μας όμως, δε διαφαίνεται καθαρά ότι η σχετική πολιτική επιδοτήσεων αποσκοπούσε στην ενίσχυση συγκεκριμένου κλάδου (ή τουλάχιστον οι επιχειρηματίες δεν αντιλήφθηκαν εσκεμμένη πολιτική ενίσχυσης κάποιου κλάδου).

Πίνακας 1
Έδρα επιχείρησης και κρατικές επιδοτήσεις
και ενισχύσεις επιχειρηματικότητας

Έδρα	Ύψος ενίσχυσης				
	μεγάλη	μέτρια	μικρή	μηδενική	σύνολο
χωριό	25,0%	30,0%	20,0%	25,0%	100,0%
κωμόπολη	21,0%	26,0%	47,5%	5,5%	100,0%
πόλη	8,5%	12,5%	50,0%	29,0%	100,0%
πρωτεύουσα νομού	9,0%	31,0%	38,5%	21,5%	100,0%
Αθήνα	12,0%	31,0%	38,0%	19,0%	100,0%

Έχοντας κατά νου ότι η ερώτηση για την κρατική ενίσχυση διαμέσου των επιδοτήσεων απευθύνεται σε άτομα που θεωρείται ότι άμεσα ευνοούνται από την πολιτική αυτή, η επιφυλακτική έως αρνητική τους στάση δείχνει ότι ο μηχανισμός αυτός ενίσχυσης των επιχειρήσεων στη χώρα μας δεν απέδωσε τα αναμενόμενα. Και εάν ήταν μόνο έτσι, ίσως τα πράγματα να αποδίδονταν σε αδυναμία των επιχειρήσεων να απορροφήσουν και να χρησιμοποιήσουν αποδοτικά αυτές τις επιδοτήσεις. Αλλά σε ερώτηση προς τους επιχειρηματίες ποιας ηθικής και συμπεριφοράς συνάδελφοί τους επωφελήθηκαν από αυτές τις επιδοτήσεις, ο πίνακας 2 είναι αρκετά κατατοπιστικός.

Πίνακας 2
Επιχειρηματικός τρόπος επίτευξης των επιδοτήσεων

Επιχειρηματίας	Ποσοστά
Δραστήριος	8,0
Μη τίμιος	4,0
Με κομματικές διασυνδέσεις	51,0
Με κοινωνικές γνωριμίες	19,0
Με παράνομες ενέργειες (λάδωμα)	18,0
	<hr/> 100,0

Τα αποτελέσματα του παραπάνω πίνακα δείχνουν, σε αντίθεση με ό,τι δηλώνουν οι διάφορες κυβερνήσεις στη χώρα μας, ότι τις κρατικές επιδοτήσεις (ή της Ευρωπαϊκής Ένωσης) προς τους επιχειρηματίες, σε ποσοστό 51% θεωρούν οι επιχειρηματίες ότι εισέπραξαν αυτοί που είχαν κομματικές διασυνδέσεις, σε ποσοστό 18% αυτοί που «λάδωναν» τους υπαλλήλους του κρατικού μηχανισμού, και μόνο ένα μικρό ποσοστό 8% ότι τις εισέπραξαν οι δραστήριοι επιχειρηματίες. Το ποσοστό του 19% που επισημαίνουν ότι οι κοινωνικές γνωριμίες ήταν παράγοντας βάσει του οποίου οι επιχειρηματίες επέτυχαν το σκοπό τους, είναι μια «στρατηγική» που δεν μπορεί να θεωρηθεί ως κάτι το επιλήψιμο και αξιοκατάκριτο. Όπως έχει δείχθει (βλ. Bruderl, Preisendorfer, 1998· Vecchio, 2003), οι κοινωνικές γνωριμίες αλλά και η κοινωνική συμπεριφορά του επιχειρηματία είναι παράγοντες που ευνοούν την επιτυχία του ειδικότερα στο ξεκίνημα της προσπάθειάς του. Παρόλα αυτά όμως, ακόμη μια φορά, βάσει των στοιχείων μας, επιβεβαιώνεται η διαπλοκή των κομματικών μηχανισμών σε οικονομικές δραστηριότητες όπως και η «επιτυχία» της χώρας μας να είναι από τις πρώτες στην Ευρώπη σε ύψος διαφθοράς. Συνεπώς, βάσει αυτών των επισημάνσεων, είναι δύσκολο να γίνει αποδεκτό και παραδεκτό ότι οι επιδοτήσεις των επιχειρήσεων ενίσχυσαν ανάλογα με το κόστος τους την ανάπτυξη της υγιούς επιχειρηματικότητας στη χώρα μας. Η παρατήρηση των επιχειρηματιών ότι οι περισσότερες επιδοτήσεις δίνονται με γνώμονα όχι την επιχειρηματική τους αξία, αλλά τις κομματικές και κοινωνικές γνωριμίες επιβεβαιώνει την άποψη που είχα εκφράσει (Καραγιάννης, 1999, σελ. 132) ότι οι αξίες της Ελληνικής κοινωνίας ευνοούν την ανάπτυξη του επιχειρηματικού πνεύματος γιατί σε γενικές γραμμές επικροτεί και επιβραβεύει τις επιχειρηματικές επιτυχίες, αν και τις τελευταίες δεκαετίες η εύκολη επιτυχία και ο πλουτισμός ορισμένων επιχειρηματιών έχει προκαλέσει μια κοινωνική επιφυλακτικότητα. Το αίσθημα της ελευθερίας και ανεξαρτησίας που κυριαρχεί στην Ελληνική κοινωνία είναι ίσως ένας από τους περισσότερο αποφασιστικούς παράγοντες που αυξάνουν τη θέληση για επιχειρήσεις στα άτομα. Αυτό που ίσως λείπει σε αυτή την κοινωνία και φέρνει απογοήτευση στους μελλοντικούς επιχειρηματίες, είναι η άνιση μεταχείριση (διαμέσου γνωριμιών κ.λπ.) των πολιτών από μέρους της πολιτείας. Ένα κλίμα ισότητας και ίσων επιχειρηματικών ευκαιριών από μέρους της πολιτείας είναι απαραίτητο για την τόνωση της προδιάθεσης για επιχειρήσεις στους νέους.

1.6. Γενικό οικονομικό κλίμα

Η διαμόρφωση ενός κλίματος σταθερότητας, εμπιστοσύνης και ενδεδειγμένης οικονομικής πολιτικής (Ο) που ενισχύει την εξέλιξη της συνολικής παραγωγής, λειτουργεί θετικά στην αύξηση της επιχειρηματικής δράσης. Διαφαίνεται δηλαδή η εξής επίδραση:

$$dE/dO > 0 \quad (6)$$

Έχει γίνει αποδεκτό από πολλούς ερευνητές (βλ. Καραγιάννης, 2002, σελ. 150) ότι ένα θετικό γενικό οικονομικό κλίμα ενισχύει την επιχειρηματικότητα. Δύο στοιχεία θα εξετάσουμε διαμέσου του ερωτηματολογίου μας προς αυτή την κατεύθυνση. Το πρώτο αφορά τη γενική θετική ή αρνητική στάση της οικονομικής μας πολιτικής τα τελευταία 25 χρόνια ως προς την επιχειρηματικότητα. Όπως φαίνεται από τον πίνακα 3 η στάση των επιχειρηματιών μας δείχνει προς την αρνητική κατεύθυνση αυτήν την τόσο κρίσιμη για την επιχειρηματικότητα οικονομική πολιτική. Πιο συγκεκριμένα, άνω του 70% επιχειρηματίες πιστεύουν ότι η γενική οικονομική πολιτική της χώρας μας έναντι της επιχειρηματικότητας ήταν από μηδενική έως πολύ μικρή και μόνο ένα ελάχιστο ποσοστό 2% θεωρεί ότι ήταν πολύ θετική. Αυτό δείχνει μάλλον, ότι πέραν όποιων ιδεολογικών στηριγμάτων μπορεί να υπήρχαν για την ασκούμενη οικονομική πολιτική, θεωρούταν ή υποθέτονταν ότι η επιχειρηματικότητα μπορεί να τα καταφέρει μόνη της, την εποχή που όλες οι προηγμένες χώρες του κόσμου ελάμβαναν αποφασιστικά μέτρα για την ενίσχυσή της.

Όχι μόνο θεωρούν οι επιχειρηματίες μας ότι η οικονομική πολιτική δεν ενίσχυσε το ρόλο και τη δράση τους, αλλά σημειώνουν, ότι ούτε επιβοηθητικό ρόλο είχε αυτή. Όπως φαίνεται από τον πίνακα 4, οι επιχειρηματίες δε θεωρούν ότι η οικονομική πο-

Πίνακας 3

Ενίσχυση επιχειρηματικότητας από την γενική οικονομική πολιτική τα τελευταία 25 χρόνια

Μέγεθος ενίσχυσης	Ποσοστά
Υψηλό	2,0
Μέτριο	27,0
Χαμηλό	37,0
Μηδενικό	34,0
	100,0

λιτική συμπαραστάθηκε και βοήθησε την προσπάθειά τους με διάφορους φορείς, οργανώσεις και υπηρεσίες.

Πίνακας 4
Κρατική οικονομική ενίσχυση επιχειρηματικότητας
και βοήθεια κρατικών φορέων

Βαθμός οικονομικής ενίσχυσης	Βαθμός βοήθειας από κρατικούς φορείς/υπηρεσίες επιχειρηματιών				
	μεγάλος	μέτριος	μικρός	μηδενικός	σύνολο
μεγάλος	8,0%	42,0%	8,0%	42,0%	100,0%
μέτριος	4,0%	12,5%	30,0%	53,5%	100,0%
μικρός	1,0%	9,0%	28,5%	61,5%	100,0%
μηδενικός	0,0%	7,5%	17,0%	75,5%	100,0%

Εξετάζοντας τώρα σε ποιο βαθμό η κοινωνικο-οικονομική πολιτική στη χώρα μας τα τελευταία 25 χρόνια κατευθύνθηκε προς την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, από τα στοιχεία μας, δεν επιβεβαιώνεται καμία σημαντική τέτοια διασύνδεση αιτίου-αποτελέσματος.

Μια δεύτερη παράμετρος (μεταξύ αυτών που υπάρχουν) που εξετάστηκε με το ερωτηματολόγιο, είναι η πολιτική της επιδότησης και ελέγχου ή της μη επιδότησης και του μικρού ελέγχου των επιχειρήσεων από το κράτος. Όπως έχει επισημανθεί (βλ. Καραγιάννης, 2002, σελ. 150) οι εντατικοί και σε έκταση έλεγχοι τιμών διαστρέβλωσαν τη λειτουργικότητα και την αποτελεσματικότητα του μηχανισμού των τιμών και ανάλογα έστρεψαν την επιχειρηματικότητα σε παρασιτικές και βραχυχρόνιες επενδύσεις. Οι επιχειρηματίες του δείγματός μας, φαίνεται να αντιλαμβάνονται αυτή τη διαστρεβλωτική συνέπεια των ελέγχων, και όπως δείχνουν τα στοιχεία, το 77% εξ αυτών θεωρεί ότι το κράτος δεν πρέπει να επιδοτεί τις επιχειρήσεις τους αλλά ούτε και να τις ελέγχει αυστηρά. Η αρνητική τους αυτή θέση έναντι των επιδοτήσεων και ελέγχων έχει βασική αφετηρία τα σημαντικά προβλήματα που τους δημιουργεί η γραφειοκρατία. Όπως παρατηρούμε από τον πίνακα 5, σε μεγάλο βαθμό οι επιχειρηματίες (άνω του 70%) θεωρούν ότι τις υψηλές επιδοτήσεις και τους κρατικούς ελέγχους συνοδεύει ένας υψηλός βαθμός γραφειοκρατίας που δημιουργεί προβλήματα στην ανάπτυξη της επιχείρησής τους.

Πίνακας 5

Εμπόδια κρατικής γραφειοκρατίας στην ανάπτυξη επιχειρήσεων και επιθυμία κρατικών επιδοτήσεων/ελέγχων

Βαθμός εμποδίων από γραφειοκρατία	Ύψος κρατικών επιδοτήσεων/ελέγχων		
	σημαντικές	μικρές	σύνολο
Μέγεθος			
μεγάλος	78,0%	22,0%	100,0%
μέτριος	73,0%	27,0%	100,0%
μικρός	68,5%	31,5%	100,0%
μηδενικός	79,0%	21,0%	100,0%

1.7. Βραχυχρόνιες κερδοσκοπικές πρακτικές

Η διεύρυνση της δυνατότητας εφήμερων κερδοσκοπικών πρακτικών (Kr) και της φοροδιαφυγής ή γενικά του κυκλώματος της παραοικονομίας και της απάτης, ενισχύει, σύμφωνα με τη λογική και την εμπειρία, τη βραχυχρόνια (Es) και όχι τη μακροχρόνια σχεδίαση επιχειρηματικών έργων και επενδύσεων (EI), δηλαδή:

$$dEs/dKr > 0 \quad (7\alpha)$$

$$dEI/dKr < 0 \quad (7\beta)$$

Όπως έχει δείχθει αλλού (Καραγιάννης, 2002, σελ. 150-151), η οικονομική μας πολιτική της διεύρυνσης των δημοσίων δαπανών, ο προσανατολισμός σημαντικού τους τμήματος όχι σε έργα υποδομής αλλά σε καταναλωτικές δαπάνες, και η υψηλή φορολογία, όχι μόνο οδήγησαν στην εμφάνιση των φαινομένων της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας, αλλά έστρεψαν την επιχειρηματικότητα περισσότερο σε ευκαιριακές και βραχυχρόνιες κερδοσκοπικές επενδύσεις παρά σε μακροχρόνιες παραγωγικές. Οι διαπιστώσεις αυτές φαίνεται ότι επιβεβαιώνονται από τις απαντήσεις των επιχειρηματιών του δείγματός μας. Αυτοί, όχι μόνο θεώρησαν σε ποσοστό 69,5% ότι από την οικονομική μας πολιτική ευνοούνται οι «ευκαιριακοί» αποκαλούμενοι επιχειρηματίες, αλλά και ότι η φοροδιαφυγή αποτελεί σε ποσοστό 56% μια αμυντική πολιτική των επιχειρηματιών έναντι του αδηφάγου κράτους.

1.8. Οικονομική πολιτική ευνοϊκού επιχειρηματικού περιβάλλοντος

Από την παραπάνω συνοπτική παρουσίαση των εξωγενών παραγόντων που συνθέτουν μια αντιπροσωπευτική συνάρτηση επιχειρηματικής δραστηριότητας υπάρχουν ορισμένοι που την ενισχύουν και άλλοι που τη μειώνουν όπως φαίνεται και από τα σημεία θετικής (+) και αρνητικής (-) συσχέτισης και επίδρασης που τη συνοδεύουν:

$$E = f (r, G, \Pi, T, X, O, Kr) \quad (8)$$

(-) (+, -) (-) (-) (+) (+) (+, -)

Ένα απόλυτα ευνοϊκό για την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας περιβάλλον είναι αυτό που αντιπροσωπεύεται από τις εξής τάσεις των παραγόντων που την επηρεάζουν, όπως παρατηρείται από τον πίνακα 6 και την εξίσωση (8), όπου:

Πίνακας 6

Παράγοντας	Επιθυμητό ύψος
r	χαμηλό
G	μέτριο και ορθής κατεύθυνσης
Π	ανύπαρκτο
T	μικρό
X	μέτριο και ορθής κατεύθυνσης
O	υψηλό
Kr	μικρό

Από την προηγηθείσα εμπειρική ανάλυση σημαντικών μεταβλητών που άμεσα υπόκεινται σε έλεγχο της οικονομικής πολιτικής επιβεβαιώνονται οι σχετικές επισημάνσεις μου (Καραγιάννης, 2002, σελ. 151-152), ότι στην οικονομία μας κυρίως λόγω της οικονομικής πολιτικής που ακολουθήθηκε, δεν κατορθώθηκε να δημιουργηθεί ισχυρός παράγοντας που θα ευνοούσε και θα ανύψωνε τις επιχειρηματικές παραγωγικές και όχι παρασιτικές επιδιώξεις και δραστηριότητες κυρίως των νέων και επίδοξων επιχειρηματιών. Αυτό διαφαίνεται και από τον πίνακα 7 όπου συγκρίνονται οι ορθές θεωρητικές άμεσες επιδράσεις της οικονομικής πολιτικής με αυτές που έλαβαν χώρα στην οικονομία μας τα τελευταία χρόνια (κυρίως στην προ-Μάαστριχ εποχή).

Πίνακας 7

Παράγοντας	Επιθυμητό ύψος	Ύψος στην ελληνική οικονομία
r	χαμηλό	χαμηλό αλλά αναποτελεσματικό
G	μέτριο και ορθής κατεύθυνσης	υψηλό και λανθασμένης κατεύθυνσης
Π	ανύπαρκτο	έντονα υπαρκτό
T	μικρό	υψηλό
X	μέτριο και ορθής κατεύθυνσης	υψηλό και λανθασμένης κατεύθυνσης
O	υψηλό	χαμηλό
Kr	μικρό	μεγάλο

Στην παραπάνω ανάλυση διερευνήθηκαν οι άμεσες επιδράσεις στην επιχειρηματικότητα κάποιων παραγόντων που ελέγχει και κατευθύνει η οικονομική πολιτική. Στο επόμενο τμήμα, θα διερευνηθούν οι έμμεσες επιδράσεις διαφόρων παραγόντων της κοινωνικο-οικονομικής μας πολιτικής στην επιχειρηματικότητα.

II. Έμμεσες επιδράσεις της ελληνικής οικονομικής πολιτικής στην επιχειρηματικότητα

Η δυνατότητα της κρατικής πολιτικής, να επηρεάζει σημαντικά όχι μόνο την προσφορά, αλλά και την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, δεν περιορίζεται μόνο στους άμεσους παράγοντες που ελέγχει και κατευθύνει. Η επίδραση της κρατικής πολιτικής μπορεί να οδηγήσει στην εμφάνιση εμποδίων και φαινομένων που εμμέσως επηρεάζουν την επιχειρηματικότητα. Μερικά από αυτά που θα εξετασθούν στη συνέχεια είναι η γραφειοκρατία, η διαφθορά, η έλλειψη κρατικής συμπαράστασης και η έλλειψη ειδικής προωθητικής στρατηγικής.

II.1. Κρατική γραφειοκρατία

Ένας από αυτούς τους παράγοντες είναι η κρατική γραφειοκρατία που ενώ έχει ως στόχο να ελέγξει ή να κατευθύνει την επιχειρηματικότητα, στην ουσία εμποδίζει σημαντικά την άσκησή της. Όπως παρατηρούμε από τον πίνακα 8 που είναι οι απαντήσεις σε ερώτηση προς τους επιχειρηματίες, σε ποιο βαθμό επη-

ρεάζει αρνητικά η κρατική γραφειοκρατία το επιχειρηματικό τους ξεκίνημα, οι διαπιστώσεις είναι αποκαλυπτικές. Το 70% εξ αυτών δηλώνουν ότι η αρνητική επίδραση της κρατικής γραφειοκρατίας στο ξεκίνημα της επιχείρησής τους ήταν πολύ μεγάλη, ενώ μόνο το 2% ότι ήταν μηδενική.

Πίνακας 8
Κρατική γραφειοκρατία ως εμπόδιο στο ξεκίνημα
της επιχειρηματικότητας

Μέγεθος εμποδίου	Ποσοστά
Μεγάλο	70,0
Μέτριο	17,0
Μικρό	11,0
Μηδαμινό	2,0
	<hr/>
	100,0

Εκτός όμως των γραφειοκρατικών εμποδίων στο ξεκίνημα της επιχείρησης, διερευνήθηκε με σχετική ερώτηση εάν αυτή εμποδίζει και την ανάπτυξή της και σε ποιο βαθμό. Σύμφωνα με τις απαντήσεις, ακόμη και στην εξελικτική πορεία της επιχείρησης, οι επιχειρηματίες θεωρούν ότι η γραφειοκρατία σε ποσοστό 63% δημιουργεί εμπόδια, ενώ μόνο ένα ποσοστό 3% σημειώνουν ότι δεν δημιουργεί προβλήματα.

Αυτό το πολύ σημαντικό εμπόδιο της γραφειοκρατίας στο ξεκίνημα αλλά και την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας που έχει επισημανθεί πολλές φορές από πολλούς κρατικούς και μη κρατικούς φορείς και έχει αναγνωρισθεί και ως σημαντικό πρόβλημα από κυβερνητικά χείλη, είχε ήδη εντοπισθεί και επισημανθεί και σε άλλη σχετική εμπειρική μελέτη (βλ. Χασσίδ, Καραγιάννης, 1999, σελ. 21-20) ως ένα από τα τρία σημαντικότερα εμπόδια (τα άλλα δύο ήταν η έλλειψη κεφαλαίων και ο ανταγωνισμός) που καλούνται να υπερπηδήσουν οι επιχειρηματίες⁶. Όπως καθίσταται φανερό, ο παράγοντας της κρατικής γραφειοκρατίας ως ανασταλτικός μηχανισμός της επιχειρηματικότητας είναι πολύ σημαντικός για να διατηρείται αλώβητος και μόνο ευχολόγια να προκαλεί, όπως γίνεται μέχρι σήμερα.

II.2. Διαφθορά δημοσίων υπαλλήλων

Ένα άλλο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι επιχειρηματίες α-

φορά την εξυπηρέτηση και συνεργασία που «απολαμβάνουν» από τους δημοσίους υπαλλήλους. Η σημαντική αρνητική επίδραση που προκαλεί η διαφθορά των κρατικών μας υπαλλήλων και λειτουργών, όχι μόνο εμποδίζει την οικονομική ανάπτυξη, αλλά και διαστρεβλώνει και θέτει σε λανθασμένες βάσεις την κοινωνική ηθική⁷. Εκτός αυτού, όπως έχει δειχθεί αναλυτικά αλλού (Καραγιάννης, 2002, κεφ. 2,3), η αναξιοκρατία λόγω της ελλιπούς θεσμικής διάρθρωσης και συνεπεία του ατομικού συμφέροντος και της συμπεριφοράς των πολιτικών, κυριαρχεί σε υψηλό βαθμό μεταξύ των δημοσίων υπαλλήλων και λειτουργών μας. Οι δύο αυτές αδυναμίες του δημοσίου τομέα, δηλαδή ο υψηλός βαθμός διαφθοράς και η αναξιοκρατία, επιχειρήθηκε να διερευνηθούν (με πλάγιο τρόπο για να απαντηθούν χωρίς ενδοιασμούς) σε ποιο βαθμό επιδρούν στην παρακώλυση της αναπτυξιακής πορείας των επιχειρηματιών⁸.

Η έμμεση ερώτηση την οποία κλήθηκαν να απαντήσουν οι επιχειρηματίες, αφορά τη γενική στάση των δημοσίων υπαλλήλων και λειτουργών έναντι στα επιχειρηματικά τους προβλήματα. Σε αρκετά σημαντικό ποσοστό ύψους 70% δήλωσαν ότι η στάση των δημοσίων υπαλλήλων είναι αδιάφορη για τα εν λόγω προβλήματά τους. Ακόμη, παρατηρείται ένα καθόλου ευκαταφρόνητο ποσοστό (16%) επιχειρηματιών που δήλωσαν ότι οι ενέργειες των δημοσίων υπαλλήλων είναι εχθρικές για την επιχειρηματική τους δράση. Μόνο ένα ελάχιστο ποσοστό (6%) θεώρησαν ότι οι κρατικοί υπάλληλοι και λειτουργοί είναι συμπαραστάτες –όπως και θα έπρεπε να είναι– στις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες. Αυτός είναι και ένας επιπρόσθετος λόγος που εξηγεί –όπως επισημάνθηκε στο προηγούμενο τμήμα– γιατί οι επιχειρηματίες θεωρούν τη φοροδιαφυγή ως αμυντικό τους όπλο.

II.3. Έλλειψη κρατικής βοήθειας

Στις παραπάνω, καθόλου θετικές και ενθαρρυντικές για την επιχειρηματικότητα κρατικές πρακτικές στη χώρα μας, έρχεται να προστεθεί και η παντελής σχεδόν έλλειψη βοήθειας επιλύσεως επιχειρηματικών προβλημάτων ακόμη και από τις επιχειρηματικές ενώσεις. Στην ερώτηση, εάν στα διάφορα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι επιχειρηματίες μας έχουν αρωγό κάποιες κρατικές ενώσεις και οργανισμούς ή κάποιους επιχειρηματικούς φορείς, οι απαντήσεις είναι εμφανώς αρνητικές, όπως φαίνεται από τον πίνακα 9 όπου το 64% δε «βλέπει» καμία σχετική βοήθεια.

Πίνακας 9

Βοήθεια επιχειρηματικότητας από κρατικούς και μη κρατικούς φορείς

Μέγεθος βοήθειας	Ποσοστά
Μεγάλη	1,0
Μέτρια	10,0
Μικρή	25,0
Ανύπαρκτη	64,0
	100,0

II.4. Έλλειψη προωθητικής στρατηγικής

Ένας άλλος έμμεσος τρόπος από αυτούς που διαθέτει η οικονομική πολιτική για την αύξηση της επιχειρηματικότητας, είναι η καλώς εννοούμενη «κρατική προπαγάνδα» υπέρ αυτής της σταδιοδρομίας. Μια ευνοϊκά φανερή ή αφανής «προώθηση» των σημαντικών ωφελειών της επιχειρηματικότητας, θα την είχε εξυψώσει στα μάτια της κοινωνίας και έτσι θα είχε γίνει μια καθ' ολοκληρία ελκυστική σταδιοδρομία για τους νέους όπως και μια αξιόλογη εναλλακτική σταδιοδρομία για τις γυναίκες και τις διάφορες άλλες μειονότητες⁹. Διερευνώντας αυτόν τον έμμεσο τρόπο ενίσχυσης του επιχειρηματικού πνεύματος, ερωτήθηκαν οι επιχειρηματίες εάν το κράτος έχει προβάλλει θετικά τη συμβολή τους στην οικονομική ανάπτυξη. Οι απαντήσεις τους στον πίνακα 10 είναι πολύ επικριτικές για τη στάση της κρατικής πολιτικής, αφού μόνο το 22% αναγνώρισε ότι έχει υπάρξει κάποια αξιόλογη θετική προβολή του επιχειρηματικού ρόλου.

Σε παραπλήσια επίσης ερώτηση, εάν πιστεύουν οι επιχειρηματίες ότι η κρατική πολιτική της χώρας μας τα τελευταία 25 χρό-

Πίνακας 10

Κρατική οικονομική προβολή επιχειρηματικότητας

Μέγεθος προβολής	Ποσοστά
Μεγάλη	2,0
Μέτρια	20,0
Μικρή	39,0
Ανύπαρκτη	39,0
	100,0

για έχει ενισχύσει το κοινωνικό κύρος του επιχειρηματία, οι απαντήσεις τους, όπως φαίνονται από τα στοιχεία, είναι και πάλι απογοητευτικές. Από τις απαντήσεις τους, παρατηρούμε, βλέπουμε ότι μόνο το 27,5% θεωρεί ότι σε κάποιο, έστω και μικρό βαθμό, η κρατική πολιτική έχει συμβάλλει ενεργά στην προβολή και προώθηση της ποικιλότητας συμβολής των επιχειρηματιών.

Εκτός αυτού του τρόπου προβολής της επιχειρηματικότητας, υπάρχει και αυτός της προώθησης της συμβολής τους από τις επιχειρηματικές ενώσεις. Εξετάσαμε εάν οι ίδιοι οι επιχειρηματίες αναγνωρίζουν και επικροτούν τη συμβολή των διαφόρων ενώσεών τους στην προβολή του κλάδου τους. Από τα στοιχεία μας φαίνεται ότι οι θέσεις τους δεν μπορεί να χαρακτηρισθούν ως θετικές, αφού το ύψος της ανύπαρκτης (22%) και της μικρής (39%) προβολής είναι σημαντικά μεγέθη.

Όλες οι παραπάνω ελλειπείς, μέχρι ανύπαρκτες, έμμεσες πολιτικές για την προώθηση και ενίσχυση της επιχειρηματικότητας στη χώρα μας, καταλήγουν σε ένα κάπως διστακτικό, αν όχι εχθρικό, κοινωνικό κλίμα έναντί της. Αυτό βέβαια δεν μπορεί να θεωρηθεί θετικό κλίμα προβολής και ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας και κυρίως προς τα νεαρά άτομα. Ο βασικός λόγος είναι ότι εάν μια κοινωνία (υπό την επίδραση βεβαίως της οικονομίας της) δεν αναβιβάζει σε υψηλή αξία και μοίρα την επιχειρηματικότητα, τότε αυτή δεν ευνοείται αλλά υποβιβάζεται ως δημιουργικός και αναπτυξιακός παράγοντας. Βέβαια, τα τελευταία χρόνια, και με την ώθηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνεται ότι η οικονομική μας πολιτική αρχίζει να κάνει μια στροφή υπέρ της ενθάρρυνσης της επιχειρηματικότητας. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αναγνωρίζοντας τη συμβολή της επιχειρηματικότητας, και ειδικότερα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, στη μείωση της ανεργίας, στην προώθηση των καινοτομιών και γενικά στην οικονομική ανάπτυξη, αποφάσισε να δώσει κατευθυντήριες και ενισχυτικές γραμμές στην προώθησή της κυρίως μεταξύ των νέων. Ο «Ευρωπαϊκός Χάρτης για τις Μικρές Επιχειρήσεις», το «Πρόγραμμα 2001-2005 για τις μικρομεσαίες Επιχειρήσεις και την Επιχειρηματικότητα» εντάσσονται στο πλαίσιο αυτών των πρωτοβουλιών και ελπίζουμε να χρησιμοποιηθούν ευρέως και να αποδώσουν και για τη χώρα μας.

Συμπεράσματα

Η προηγούμενη εμπειρική διερεύνηση των άμεσων και έμμεσων επιδράσεων που δέχονται οι επιχειρηματίες από την οικονομική πολιτική, οδηγεί σε σημαντικά συμπεράσματα που με τη σειρά τους καταλήγουν σε σχετικές προτάσεις για αναθεώρηση ή και βελτίωση της γενικής στρατηγικής ως προς το φαινόμενο της επιχειρηματικότητας.

Στην ανάλυσή μας, διερευνήθηκε σε ποιο βαθμό η οικονομική πολιτική με μεταβλητές που άμεσα ελέγχει, επηρέασε και προς ποια κατεύθυνση την επιχειρηματικότητα στη χώρα μας. Όπως διαπιστώθηκε, το ύψος του πραγματικού επιτοκίου δε φαίνεται να είναι μια μεταβλητή οικονομικής πολιτικής που επηρέασε ή επηρεάζει, ακόμη και σήμερα, σε σημαντικό βαθμό τις επιχειρηματικές επενδύσεις. Η επέκταση του δημόσιου τομέα και η αύξηση των δημοσίων δαπανών και η αύξηση της φορολογίας, δεν θεωρήθηκε επίσης από τους επιχειρηματίες ότι ευνοούν και αυξάνουν την επιχειρηματικότητα, ούτε γενικά αλλά ούτε και σε συγκεκριμένους κλάδους. Επιπλέον, η διεύρυνση του κρατικού τομέα, ως προς την ίδρυση επιβοηθητικών φορέων και οργανισμών, δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί ότι ενίσχυσε αυτή τη σταδιοδρομία. Από το άλλο μέρος, η επέκταση του δημοσίου τομέα και οι συχνές παλινωδίες και η αναξιπιστία της οικονομικής πολιτικής και των κυβερνητικών μέτρων για την αγορά, έχουν προκαλέσει μια τάση κερδοσκοπικής συμπεριφοράς στους επιχειρηματίες που προτιμούν βραχυχρόνιες επενδύσεις κυρίως αγοραπωλησίας και όχι παραγωγικής δραστηριότητας. Ένα άλλο αποτέλεσμα της οικονομικής πολιτικής της υψηλής φορολογίας είναι οι επιχειρηματίες να θεωρούν ότι με τη φοροδιαφυγή «προστατεύουν τα συμφέροντά τους». Αυτό το τελευταίο καταλήγει σε μια δηλητηριώδη κατάσταση που εκτός της μεγάλης απώλειας φορολογικών εσόδων υποσκάπτει την ηθική συμπεριφορά των ατόμων έναντι των νόμων και των θεσμών της κοινωνίας μας.

Η οικονομική πολιτική, εκτός της κατεύθυνσης των δημοσίων δαπανών, είχε πριν την Ευρωπαϊκή Ένωση τη δυνατότητα διαμέσου ειδικών επιδοτήσεων και δασμολογικής προστασίας να επηρεάσει την παραγωγική δυνατότητα κάποιων κλάδων. Οι επιχειρηματίες του δείγματός μας όμως, δεν θεωρούν ότι η δασμολογική πολιτική και η πολιτική των επιδοτήσεων της χώρας μας είχε σημαντικές θετικές συνέπειες στην αύξηση ή βελτίωση της επιχειρηματικότητας. Στο βαθμό όμως που επέδρασαν οι πολιτικές αυτές,

δεν επωφελήθηκαν οι δραστήριοι και τίμιοι επιχειρηματίες, αλλά αυτοί που διέθεταν κομματικές γνωριμίες ή δωροδοκούσαν τα στελέχη του κρατικού μηχανισμού.

Σε γενικές γραμμές, οι επιχειρηματίες του δείγμάτος μας, θεωρούν ότι η οικονομική μας πολιτική τα τελευταία 25 χρόνια δεν ενίσχυσε την επιχειρηματικότητα. Παρόμοια, δεν αναγνώρισαν ότι η εν λόγω πολιτική συμπαραστάθηκε και επιβοήθησε την προσπάθειά τους με διάφορους φορείς, οργανώσεις και υπηρεσίες. Είναι τόσο δυσαρεστημένοι με την οικονομική πολιτική που προτιμούν να μην επιδοτούνται αλλά ούτε να ελέγχονται σχετικά, λόγω των σημαντικών προβλημάτων που θα τους δημιουργήσει η κρατική γραφειοκρατία. Ταυτόχρονα, παρατηρούν ότι τις οποίες επιδοτήσεις και κρατικές ενισχύσεις τις λυμαίνονται οι «ευκαιριακοί» και όχι οι μακροχρόνια παραγωγικοί επιχειρηματίες.

Εξετάζοντας στη συνέχεια, μερικούς παράγοντες που έμμεσα ελέγχονται από την οικονομική πολιτική και επηρεάζουν έντονα την προσφορά και ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, επιβεβαιώνονται κάποιες επισημάνσεις που έχουν καταστήσει κοινοτοπίες στην κοινωνία μας. Κατά κύριο λόγο, οι επιχειρηματίες, έντονα τονίζουν, ότι η κρατική γραφειοκρατία αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν όχι μόνο στην ίδρυση, αλλά και στην ανάπτυξη της επιχείρησής τους. Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα με το οποίο έρχονται αντιμέτωποι, προέρχεται από την καθομολογούμενη διαφθορά και ανεπάρκεια των δημοσίων υπαλλήλων. Σε αυτές τις αρνητικές για τους επιχειρηματίες καταστάσεις, έρχεται να προστεθεί και η μικρή βοήθεια που τους προσφέρουν οι διάφορες κρατικές υπηρεσίες, όπως και η σχεδόν ανύπαρκτη προβολή της δράσης τους από τους κρατικούς φορείς, αλλά, και από τις δικές τους επιχειρηματικές ενώσεις. Όλοι αυτοί οι έμμεσοι παράγοντες που δε βελτιώνουν το επιχειρηματικό κλίμα στην οικονομία μας θα πρέπει να αποδυναμωθούν και να μετατραπούν σε αρωγούς της επιχειρηματικότητας.

Από τα παραπάνω συμπεράσματα της ανάλυσής μας φαίνεται να ενισχύουν πολλές από τις προτάσεις στις οποίες είχα καταλήξει σε προηγούμενες εργασίες μου (Καραγιάννης, 1999, σελ. 141-142, 2002, σελ. 152-153). Για να διορθωθούν, από την πλευρά της πολιτείας, οι στρεβλές για το θέμα της επιχειρηματικότητας πολιτικές και πρακτικές και για να καλυφθούν ορισμένες αδυναμίες, είναι απαραίτητο να ληφθούν συγκεκριμένα μέτρα οικονομικής πολιτικής που να αφορούν την προσεκτικότερη κρατική παρέμβαση στη λειτουργία του ανταγωνισμού, την αναδιάρθρωση του φο-

ρολογικού συστήματος υπέρ των μικρών και όχι των μεγάλων επιχειρήσεων, τη μείωση και απλοποίηση της γραφειοκρατίας, τη βοήθεια και στήριξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (κυρίως με βάση το επιχειρηματικό τους σχέδιο), την παροχή ειδικής εκπαίδευσης των επιχειρηματιών, την έγκαιρη πληροφόρησή τους για τα ακολουθούμενα μέτρα οικονομικής πολιτικής, και την προβολή του επιχειρηματικών επιτευγμάτων από τους διάφορους φορείς και το κράτος.

Σημειώσεις

1. Για περισσότερο θεωρητικούς ορισμούς της επιχειρηματικότητας που περιλαμβάνουν τις κύριες επιχειρηματικές δραστηριότητες βλ. Karayiannis (1990).

2. Η χωρική διάρθρωση του δείγματος είναι: πρωτεύουσα 61% επιχειρηματίες, πρωτεύουσες νομών 26,5%, πόλεις 4,5%, κωμοπόλεις 4,0%, χωριά 4,0%. Από το άλλο μέρος, η κατά παραγωγικούς τομείς διάρθρωση του δείγματος μας είναι: Υπηρεσίες 82,5% (όπου εμπορικές 40,0%, λοιπών υπηρεσιών 35,0%, τουριστικές 7,5%), Μεταποίηση 16,0%, Γεωργία 1,5%). Μια διάρθρωση που σε γενικές γραμμές αντικατοπτρίζει αυτή της Ελληνικής οικονομίας. Η επιλογή του δείγματος αυτού μολονότι δεν τηρεί πλήρως την ενδεδειγμένη στατιστική πρακτική του τυχαίου, έχει το πλεονέκτημα σχετικά ελικρινούς απάντησης από μέρους των επιχειρηματιών αφού αυτοί επιλέγησαν από τους φοιτητές μου βάσει προσωπικών τους επαφών.

3. Ισχύει εδώ ό,τι και στη σχετική ανάλυσή μου (Καραγιάννης, 2002, σελ. 141) ως προς την επιλογή των μεταβλητών. Δηλαδή, υπάρχουν και άλλοι εξωγενείς παράγοντες, όπως η τεχνολογική γνώση, οι δαπάνες για έρευνα και εκπαίδευση, κ.λπ. που μολονότι πολύ σημαντικοί, δεν είναι βραχυχρόνια σχεδίασης, εφαρμογής και επίδρασης ώστε να θεωρηθούν ότι μπορούν άμεσα να επηρεάζουν με τη μεταβολή της οικονομικής πολιτικής την επιχειρηματικότητα, γι' αυτό και δεν τους εξετάζουμε στην ανάλυσή μας. Επίσης, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που μπορεί να επηρεασθούν έμμεσα και δευτερογενώς από την οικονομική πολιτική, όπως είναι το ύψος του εισοδήματος και οι οποίοι επιδρούν στην απόφαση ανάληψης επιχειρηματικής δράσης. Ούτε τους παράγοντες αυτούς θα εξετάσουμε στην ανάλυσή μας για να αποφευχθεί η επανάληψη, αφού στην ουσία εξετάζονται οι βασικοί παράγοντες που τους προκαλούν.

4. Όπως έχει επαρκώς δικαιολογηθεί σε άλλη εργασία μου (Καραγιάννης, 2002, κεφ. 5), η Κεϋνσιανή πολιτική διεύρυνσης των δημοσίων δαπανών, δυστυχώς δεν ήταν η κατευθυντήρια οικονομική πολιτική, ώστε να έχουμε ανάλογη αύξηση των επενδύσεων υποδομής και εξ αυτού ενίσχυση της παραγωγικότητας των συντελεστών στη χώρα μας. Αντίθετα, οι αυξα-

νόμενες δημόσιες δαπάνες κατέληξαν κυρίως σε στρατιωτικούς εξοπλισμούς, σε προσλήψεις δημοσίων υπαλλήλων και σε «θεάματα», δηλαδή σε δραστηριότητες που δεν ενισχύουν την παραγωγική δυνατότητα και το εισόδημα της χώρας.

5. Για άλλες επιδράσεις της φορολογίας στην επιλογή του ατόμου να στραφεί σε σταδιοδρομία επιχειρηματία ή ιδιο-απασχολούμενου, βλ. de Witt (1993, σελ. 387-391).

6. Η γραφειοκρατία ως ανασχετικός παράγοντας της επιχειρηματικότητας έχει επισημανθεί και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, βλ. Pirie (1984).

7. Οι αιτίες της υψηλής διαφθοράς στη χώρα μας έχουν αναλυθεί σε σχετική μου μελέτη (Καραγιάννης, 2002, σελ. 114-117). Αυτές διερμηνεύθηκαν βάσει της συμπεριφοράς και ορθολογικής επιλογής των δημοσίων υπαλλήλων αλλά και της ελλιπούς αντιμετώπισης της διαφθοράς από την κεντρική αρχή.

8. Έχει παρατηρηθεί –τουλάχιστον στις πρώην σοσιαλιστικές οικονομίες (βλ. McMillan, Woodruff, 2002)– ότι η γραφειοκρατία, η διαφθορά των δημοσίων υπαλλήλων και οι μαφιόζικοι τρόποι συμβάσεων και εκπληρώσεών τους, είναι βασικοί παράγοντες εξ αιτίας των οποίων δεν αναπτύσσεται ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον επιχειρηματικότητας που θα οδηγήσει σε οικονομική ανάπτυξη. Μπορεί στην οικονομία μας να μην παρατηρείται η τρίτη «πληγή» της μαφίας σε μεγάλο βαθμό, αλλά η αρνητική επίδραση των άλλων δύο επιβεβαιώνεται από την κοινή γνώμη και την «εκτίμηση» των επιχειρηματιών για τους δημοσίους υπαλλήλους και λειτουργούς.

9. Η επιχειρηματική σταδιοδρομία ως η καλύτερη εναλλακτική για τις γυναίκες και τις άλλες κοινωνικές μειονότητες έχει αναλυθεί και πιστοποιηθεί σε πολλές μελέτες άλλων χωρών, βλ. π.χ. Heilma, Chen (2003).

Βιβλιογραφία

- Bruderl J., Preisendorfer P., «Network support and the success of newly founded business», *Small Business Economics*, τόμ. 10, 1998.
- Global Entrepreneurship Monitor (GEM), *Summary Report, Babson College, Ewing Marion Kauffman Foundation, London Business School, 2002.*
- Griffin R., Karayiannis A.D., «T. Veblen's Evolutionary Theory of Entrepreneurship», *History of Economic Ideas*, τόμ. X, 2002.
- Heilman M., Chen J., «Entrepreneurship as a solution: the allure of self-employment for women and minorities», *Human Resource Management Review*, τόμ. 13, 2003.
- Hicks J., «Foundations of Welfare Economics», *Economic Journal*, τόμ. XLIX, 1939· αναδημοσίευση στο: J. Hicks, *Wealth and Welfare: Collected Essays on Economic Theory*, Basil Blackwell, Oxford, 1981.

- Karayiannis A.D., «The Entrepreneurial Function in Economic Literature: A Synoptic Review», *Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali*, τόμ. 37, no 2, 1990.
- Καραγιάννης Α.Δ., *Επιχειρηματικότητα και Οικονομία: Μελέτες*, εκδ. Interbooks, Αθήνα, 1999.
- Καραγιάννης Α.Δ., *Η Χαμένη Αθωότητα της Οικονομικής Πολιτικής*, εκδ. Γ. Μπένου, Αθήνα, 2002.
- Καραγιάννης Α.Δ., «Οικογενειακές και Κοινωνικές επιδράσεις στην Επιχειρηματικότητα των Ελλήνων», *Οικονομία και Διοίκηση*, τεύχ. 1, 2004.
- Kaldor N., «Welfare Propositions of Economics and Interpersonal Comparisons of Utility», *Economic Journal*, τόμ. 49, 1939.
- Keynes J.M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan and Co, 1936.
- McMillan J., Woodruff C., «The Central Role of Entrepreneurs in Transition Economies», *Journal of Economic Perspectives*, τόμ. 16, no 3, 2002.
- Olson M., *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Group*, Harvard University Press, 1965, ελλην. μτφρ. εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 1991.
- Pirie M., «The European Environment for Entrepreneurship», στο: C.A. Kent (ed.), *The Environment for Entrepreneurship*, εκδ. Lexington Books, 1984.
- Vecchio R., «Entrepreneurship and leadership: common trends and common threads», *Human Resource Management Review*, τόμ. 13, 2003.
- de Witt G., «Models of Self-Employment in a Competitive Market», *Journal of Economic Surveys*, τόμ. 7, no 4, 1993.
- Χασσιδ Ι., Καραγιάννης Α.Δ., *Η Επιχειρηματικότητα στην Ελληνική Οικονομία: Οικονομική και Κοινωνική Προσέγγιση*, εκδ. Interbooks, Αθήνα, 1999.

